

SIİRT HALK KÜLTÜRÜNDE KUTSAL AĞAÇ VE TÜRBELER

Sacred Trees And Tombs In Siirt Folk Culture

Yrd. Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ*

ÖZ

Bu makalede Siirt halk kültüründeki “kutsal ağaç” figürünün “türbe” ritüellerindeki tezahürü irdelenecektir. Yörede mitik bir simge olan ağacın İslami bir çehreye bürünerek “evliya” kültü ile kaynaşması dikkat çeker. Bir kısım türbelerde yer alan ağaçların çeşitli ritüellerde başrolü üstlenmesi ve bu ağaçların büyüsel halk hekimliği noktasında bir uğrak yeri olması, folklor açısından ele alınması gereken bir olgu olarak düşünülmüştür. Siirt halk kültüründe yer alan “türbe ağaçları” bilhassa hamile kalamayan kadınların uğrak yeridir. “Şeyhül Hazin” ve “Seyit Şeyh Muhammet El Tomani” türbelerindeki ağaçlardan dökülen sularla gebe kalamayan kadına doğurganlık yetisi kazandırılmaya çalışılır. “Şeyh Muhammet-i Ali” türbesindeki kutsal ağaca üç kez ufak dallar atan kadın, bunlardan birinin ağaç üzerinde kalması durumunda hamile kalabileceğine inanır. “Şeyh Arap” ziyareti, meyve vermeyen dut ağacının mitik macerasını konu alırken “Şeyh Tayyar” türbesi, “kesik baş” motifi ile ağaç kültürünü aynı kutsal daire içinde buluşturur. “Mir Yusuf” ve “Şeyh Gırdi” ziyaretleri, “ağaç altında uyuma” ritüeline sahne olur. “Bapira Sufi” ziyaretindeki ağaçların ince dalları, ev ve iş yerlerine kötülüğü önlemek; akrep, yılan ve haşerelerden korunmak amacıyla asılır. “Şeyh Veli” türbesine giden insanlar, günahlardan arınmak için türbedeki ağaçlarda kurdukları salıncaklarda sallanırlar. Hasta kişi, Yukarıbalçılar köyündeki ziyaret ağacının yapraklarını ağrıyan yerlerine sürerek şifa arar. Kısacası, Siirt halk kültüründe ağaca dair ritüellerde dileğin Allah’a ulaştırılması evliya aracılığıyla; evliyaya duyurulması ise türbedeki ağaç sayesinde gerçekleştirilir.

Anahtar Kelimeler

Kutsal Ağaç, Siirt Halk Kültürü, Halk Hekimliği, Türbe, Mitoloji, Ritüel

ABSTRACT

This article aims to present prominent status of ‘sacred trees’ in rituals performed at tombs in Siirt folk culture. These trees become a mythical symbol and part of the essential component of Muslim Saints’ culture. We can also see that these trees and their leaves have been used in rituals related to folk medicine. Sacred trees and their surrounding areas have become only hope for women who cannot get pregnant. Leaves of sacred trees near the tombs of “Sheikh Hazin” and “Seyid Sheikh Muhammed El Tomani” were used to give hope for infertile women. There has been a belief among local people that if an infertile woman throws three branches and can succeed in getting at least one branch stay hanged on a tree, she could get pregnant. “Sheikh Arab” tomb features the mystic story of the fruitless mulberry tree while “Sheikh Tayyar” tomb features the “dismembered head” figure and sacred trees in the same place. “Mir Yusuf” and “Sheikh Gırdi” tombs feature the ritual of “sleeping under the tree”. People hang limbs in front of their houses and workplaces from trees at the tomb of “Bapira Sufi” in the hope that these limbs would protect them from snakes, scorpions, insects, etc. People who want to purify themselves set up swing sets between trees near the “Sheikh Veli” tomb. All these manifestations of rituals through “sacred trees” to reach Saint first and ultimately through Saint to Allah are common practices of Siirt’s folk culture.

Key Words

Sacred Tree, Siirt Folk Culture, Folk Medicine, Tomb, Mythology, Ritual

* Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümü Öğretim Üyesi, Siirt/Türkiye
rezankarakas@hotmail.com

Giriş

Sıradan bir tabiat unsuru olan ağaç, besleyici meyvesi, sıcağı engelleyen gölgesi, soğuktan koruyan kovuğu ile ilkel insanın zihninde sıra dışı bir varlığa dönüşmüştür. Dünya mitolojilerinde rastladığımız ağaca dair mitler, insanın doğaya dair anlam arayışlarından doğmuş sözel ifadelerdir. Nitekim mitolojilerde meşe, zeytin, ardıç, defne, kayın gibi ağaçlar, kutsal kabul edilmiş, bu ağaçlara dair çeşitli efsaneler tanrı yahut yarı tanrı varlıklarının macerasıyla ilişkili olarak anlatılmıştır.

“Ağaçlar, ilkelerin dinsel ve büyüsel yaşamlarında etken olmuştur. Ağaçların bir ruhu olduğu ve ruhların barınağı olduğu inancı çok eskidir. Ağaç; su ve toprak gibi, ilk insanlara ölüp dirilmenin simgesi olarak görülmüştür” (Hançerlioğlu 2010: 17). “Ağaçlar, sürekli yenilenme halindeki evreni temsil eder; evrenin merkezinde, ebedî hayat ya da bilgi ağacı hangisi olursa olsun her zaman bir ağaç vardır” (Eliade 2009: 286).

“Simyada ağaç, zıtların birliğinin simgesidir; bu nedenle, kendini dünyasında yabancı hisseden ve varlığını ne artık var olmayan geçmişle ne de henüz olmamış gelecekle temellendirebilen günümüz insanının, bu dünyada kök salan ve göğün kutbuna uzanan, aynı zamanda da insanın kendisi olan dünya ağacı simgesine yeniden sarılmasına şaşmamak gerekir. Simgeler tarihinde bu ağaç, ebediyen olana ve değişmeye doğru büyüme ve yaşam yolu olarak tasvir edilir; zıtların birliğinden doğmuştur ve bu birleşmenin gerçekleşmesinin nedeni, onun ebedî varlığıdır” (Jung 2012: 45).

“Dinsel bir yaşam sürdüren toplumlarda tabiatın bütünü, kendini kozmik kutsallık olarak açığa çıkartma yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda ağaç, kutsal olarak kavranılan doğanın tezahüründen başka bir şey değildir. Ağaçla ilgili ritler ve kutlama merasimleri, bu kutsallığın somutlaşmış şeklidir. Yer-su kapsamına giren diğer unsurlar gibi ağaç, hayatın başlangıç ve sonunu simgeleyen nesne olarak görülmektedir” (Bayat 2007: 176).

“Yakutlar, ilk insanların kozmik ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanırlar” (Bonnefoy 1981: 27). Altay yaradılış mitinde geçen “daldan türeyen insan motifi”, ağacın türeyiş ile ilgisine çarpıcı bir şekilde vurgu yapar: “Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı tanrı gördü ve ‘Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil. Buna dokuz tane dal bitsin’ dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: ‘Dokuz dal kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun’ (Seyidoğlu 2002: 40). Nitekim “Oğuz destanındaki Kıpçak’ı annesi, nehir ortasında bulunan bir adacık içinde ve yine bir ağaç kovuğunda doğurmuştur” (Ögel 2003: 141). Ağaç kovuğunun kutsallığı, onun ana rahmi gibi algılanmasıyla ilgili olmalıdır. “Yakutların Cedlerinin Lena’ya gelmelerinin anlatıldığı efsanede Omağoy ve ailesinin kayın kabuğundan ev inşa ettikleri ve o bölgeye yerleştikleri anlatılır” (Kirişcioğlu 1992: 16).

Türk mitolojik sistemi, kutsal ağaçlarla doludur. Destan, efsane, masal gibi anlatılarda ağaç, anlatı kahramanlarına hayat bahşeden bir kutsal, onu koruyan ve besleyen baba

yahut anne hükmündedir. Örneğin Uygurların Türeyiş destanında adı geçen ağaçlar, olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmiş çocukların anne ve babaları olarak gösterilir. Manas destanında Cakıp Han'ın karısının on dört yıl boyunca çocuğu olmamıştır. Cakıp Han, bunun sebebini karısı Çıyırıcı'nın geleneksel bazı ritüelleri yapmamış olmasına bağlar. Bunlardan biri de Çıyırıcı'nın elma ağaçlarının bulunduğu yerde yuvarlanmayışıdır. Ayrıca aynı destanda Manas'ın eşi Kanıkey'in rüyasında ocaktan çıkan kavak görmesinin Manas'ın yeniden dirilişi olarak yorumlanması da dikkate değerdir.

Türk mitolojik sisteminde ağacın bu denli kutsal olması, onun "Gök Tanrı" ile ilişkili bir varlık olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Yeryüzündeki dileklerin Gök Tanrı'ya iletilmesi ağaçla, onun gökyüzüne uzanan dallarıyla sağlanacaktır. "Ağaç, pek çok kültürde Tanrı ile iletişim aracı olarak kabul edilmiştir. Mezopotamya'nın ünlü destanı Gılgamış'ta hem orman kültürü hem de ağaç kültürü ile ilgili motifler, bu diyaloga işaret etmektedir. Karaçay Türkleri; tek başına olan, hiç yaşlanmayan, yapraklarını dökmeyen ve her daim yeşil kalan, uzun ömürlü 'Cangız Terek' (Yalnız Ağaç) vasıtasıyla Tanrı'dan uzun ömür, bağışlanma ve yardım dilerlermiş" (Ergun 2012: 45, 437).

Uygur Türkleri arasında çocuk sahibi olmak için uygulanan geleneklerden bazılarında kutsal ağaç unsurunun ön plana çıktığı görülür. "Kaşgarlı Mahmut'un mezarındaki Hay-Hay kavak, Hoter'in Lop kasabasının Ciya köyündeki İmam-ı Asım'ın

mezarında bulunan yaşlı kavak ağacı bu amaçla kullanılır. İmam-ı Asım'ın mezarındaki yaşlı kavak ağacına, kız çocuğu dileyenler, iğne; erkek çocuk dileyenler bıçak batırır ve bu ritüelin arkasından ağacın bulunduğu tepelikten aşağıya doğru üç kez yuvarlanırlar" (Öger 2012: 1681).

"Kaşgar'daki Ordam Köyü'nde her yıl muharrem ayında kadınlar çocuk dilemek için civardaki kabirlerle giderler. Buradaki velilerin mezarları arasındaki ağaçlardan düşen yaprakları ovalayıp yerler" (Öger 2012: 1681). "Divriği'de Gazi Mansur köyü yakınlarındaki Ardıç Ağacı'nın meyvesi ve Koca Haydar türbesinin yanındaki söğüt ağacının yaprağının yenilmesi hâlinde 'döl tutmayan' kadınların hamile kalabileceklerine inanılır" (Kalafat 1999: 54). Ağaç yapraklarının yenilmesi neticesinde çocuk sahibi olunabileceğine dair inanış, yaprağın sararmasıyla insanın ölümü arasındaki inanışla örtüşmektedir. İnsan zihni, yenilen yaprağı doğumla; sararıp düşen yaprağı ise ölümle özdeşleştirmektedir.

Zaman zaman tanrı, yarı tanrı olarak görülen ve bu nedenle de dinî törenlerde bir araç olarak kullanılan ağaç, geçmişten günümüze değişime uğrayarak ve yeni dinî anlayışlarla yörgülerek günümüze kadar kutsallığını muhafaza etmiştir. Türk halk kültüründe doğan ve ölen kişiler adına dikilen ağaç, bu varlığa dair hissedilen bir kutsallık tezahürüdür.

Yürüyemeyen ya da geç yürüyen çocuklar için yapılan büyüsel yollu halk hekimliği uygulamalarından biri şöyledir: "Çocuğun ayak bilekleri birbirine bağlanır; bu bağ, dut ağacı dibinde kesilir. Çocuğu taşıyan anne-

si, ardına bakmadan çocuğuyla birlikte evine döner (Örnek 1979: 258). Anadolu'nun bazı yörelerinde çocuk doğduktan sonra "Anduç, boy ağacı, filiz, hayat ağacı, hediye ağacı, isim ağacı, ömür ağacı, yaş ağacı, yaşıt" (Örnek 1979: 188) adı verilen ağaçlar dikilir. Ağacın büyüyüp gelişmesi ile çocuğun geleceği arasında ilgi kurulur. "Mecklenburg'da, yeni doğmuş bebeğin plasentasını, küçük bir meyve ağacının dibine gömerler; Endonezya'da, plasantanın gömüldüğü yere ağaç dikenler (Eliade 2009: 302).

Kutsal ağaç simgeselliği, Anadolu'nun hemen her köşesinde kendine bir yer bulmuştur. Hakkâri yöresindeki bir efsanede "Mame" adlı hamile bir kadının kuması tarafından kıskançlık sebebiyle öldürülüşü anlatılır. Efsaneye göre "Mame", bir armut ağacının altında öldürülmüştür. Bu yüzden yöre halkı bu armut ağacını kutsal saymaktadır. Baş, beli ağrıyanlar; çocuğu olmayanlar ağacın altında oturarak dilek dilerler. Dört kız çocuğu olan, ancak erkek çocuk isteyen kaynak kişimiz, (K1) armut ağacının altında oturduğunu ve bu sayede erkek çocuk dünyaya getirdiğini dile getirir.

Mitolojik düşüncede, "Mame" aslında ölmemiş, bir anlamda dönüşüm geçirmiş, farklı bir düzlemde armut ağacında yeniden tezahür etmiştir.

Ağaca dair inanış ve ritüeller farklı şekillerde tezahür etse de ana tema, tüm dünya mitolojilerinde ortak. Ağaç, dünya üzerinde her yerde yaşamla özdeşleştirilmiştir. "Birçok arkaik gelenekte dünyanın kutsallığını, doğurganlığını ve sürekliliğini ifade eden Evren Ağacı, yaradılış, verim-

lilik, sırra erme fikir ve kavramlarıyla ve son aşamada da mutlak gerçeklik ve ölümsüzlük fikriyle ilişki içindedir. Böylece Evren Ağacı, Hayat ve Ölümsüzlük Ağacı olur; sayısız tamamlayıcı simgelerle zenginleşmiş olarak her zaman hayatın hazinesi ve yazgıların hâkimi olarak karşımıza çıkar" (Eliade 2006: 304). İnsanoğlu, yaşama özlemini, genç ve sağlıklı kalabilme umudunu her ilkbahar yeniden yeşeren ağaçlarda yaşatmıştır. Siirt halk kültüründe tespit ettiğimiz kutsal ağaçlar da darda kalan insanlara umut kapısı aralamakta ve birçoğu, türbelerle özdeşleşerek İslami örtü altında tezahür etmektedir.

Anadolu ve Anadolu dışındaki Türk topraklarında ağaçlar, İslami bir çehreye bürünerek kutsallıklarını muhafaza etmişlerdir. Bu makalede Siirt halk kültüründeki kutsal ağaçların türbelerle olan birlikteliği irdelenecektir.

Kutsal Ağaç ve Türbe

"Veli türbelerinin yanında genellikle ağaç bulunur. Richard Burton ve başka araştırmacılar, Sind'de Abdülkadir Geylanî ismiyle ilişkili şaşırtıcı sayıda ağacın bulunduğunu belirtmişlerdir. Ziyaretçiler, genellikle bu gibi ağaçları, dallarına bez parçaları -bazen bunlara minik bir beşik biçimi verirler- bağlayarak ya da Herat yakınlarındaki Gezürgâh'ta olduğu gibi, ağacın gövdesine çivi çakarak dileklerini ve adaklarını veliye hatırlatırlar" (Schimmel 2002: 40).

Günümüz Siirt halk kültüründe gelenek ve görenekler, oldukça canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Türbe ve ziyaret yerleri açısından zengin olan bölge, bu yerlere mahsus ritüellerle de

dikkati çekmektedir. “Hayat ağacı” ve “evren ağacı” gibi sembolik tasarımlarla mitolojilerde anlamlı yere sahip olan “ağaç”, Siirt halk kültürünün çeşitli düzlemlerinde, bilhassa türbelere has ritüellerin ana temasını teşkil etmektedir. “Yatırıların başında bulunan ulu ağaçlar vasıtasıyla Türk inanç sisteminin en önemli unsurlarından olan ‘atalar kültü’ ile ‘ağaç kültü’ birleştirilmiş ve Tanrı’ya çeşitli dileklerin iletildiği mekânın kutsallığı daha da artırılmıştır” (Ergun 2012: 419).

Campbell, “Ağaç, arzuları gerçekleştiren bereketli yanı sıra Dünya Ekseni’dir” (Campbell 2010: 241) diyerek adeta Siirt halk kültüründe yaşatılan ağaca dayalı ritüellerin sırrını ifşa eder. Ritüel sayesinde insan, umudunu yeniler; dinginliğe kavuşur.1 Türbeye gitmek, hayallerin peşinden koşmak demektir. Türbe ve orada bulunan ağacın insanoğlunun arzularını doyuracak tüm potansiyelleri üzerinde taşıdığına inanılır.

“Ağaç, kutsal bir yerin yanına dikildiği zaman onun erdemlerini kazanır” (Bonney 1981: 28). Manevi güçleri olduğuna inanılan evliyaların türbelerinde bulunan ağaçlar da bu bağlamda kutsal sayılırlar. İnsanoğlu, kutsal saydığı evliyaların manevi güçlerinin evliya mezarının bulunduğu bölgelere sirayet etmiş olabileceğini düşünmekte ve o bölgedeki toprak, kaya, taş, ağaç gibi unsurları da kutsal kabul etmektedir. “Türkler arasında ermiş sıfatına sahip kişilerin yattıkları kutsal mekânlar, Tanrı’ya ulaşmanın önemli araçlarındandır. Kutsalı ve aynı zamanda kutsalın yoğun bir şekilde tezahür ettiği merkezi teşkil eden mekân ve Tanrı’nın sevgili kulları vasıtasıyla Tanrı’ya ulaşmaya

çalışan Türkler, hemen her yatır ya da türbenin başında bulunan ağaçlara da kutsallık atfetmişlerdir” (Ergun 2012: 419).

“Türk mitolojisinde ‘Evliya Ağaç’, Tanrı’ya kavuşmanın yoludur. İnanışa göre, yüce dağlar gibi bazı kutsal ağaçların başları da gözle görünmeyecek kadar göklere yükselir ve göklerde olduğu sanılan ışık dolu cennet âlemine ulaşır. Cennet ise Ulu Tanrı’nın yaşadığı mekândır. Bu kutsal “Evliya Ağaçlar” zaman geçtikçe Tanrı’nın somutlaşmış hali olmaya başlamıştır. Böylelikle, “Evliya Ulu Ağaç” Türk düşüncesinde Tanrı’nın ilahî özelliklerinin maddi dünyadaki sembolü haline gelmiş, başka bir deyişle onu sembolize etmiştir” (Beydili 2005: 26).

“Kutsal yer, kozmik peyzajı tekerrarladığı için bir mikro kozmostur, çünkü bütünü yansımasıdır. İlk ‘kutsal yerlerin’ dönüşüm geçirerek aldıkları son hal olan sunak ve tapınak (ya da anıt mezar ya da saray) mikro kozmostur; çünkü dünyanın merkezidir, evrenin merkezinde bulunur ve *imago mundi*’yi oluşturur (Eliade 2009: 272). Türbeler ve türbede bulunan su, ağaç, kaya, taş gibi varlıkların özel anlamlar yüklenmeleri, onların mikro kozmosa ait olmalarından kaynaklanmaktadır. Onların her birine ait geçmiş tecrübelerle çoğaltılan bir öyküleri mutlaka vardır. Her ne kadar bu öykülerden bir kısmı unutulmuşsa da ritüel yaşar ve en az kutsal öykü kadar heyecan verir.

Hamile Kalmak için Yapılan Ritüeller ve Kutsal Ağaçlar

Kutsal yerlerin en çok ziyaret edilme sebeplerinden biri, kadının çocuk sahibi olabilme arzusunun kaynağıdır. Gebe kalamayan kadın, tıbbi imkânsızlıklarda ya da tıbbın çare ola-

madığı durumlarda, kutsal mekânlara sığınır. Siirt yöresinde gebe kalama-yan kadınların başvurduğu kutsal alanlarda yapılan ritüeller, günümüzde devam etmekte, türbe-ağaç ikilisi sonucu hamile kalan kişilerin yaşam öyküleri, kulaktan kulağa anlatılarak çoğaltılmaktadır.

“Kuzey Kafkasya Türk topluluklarından Karaçay Türkleri, tıpkı diğer Türk boylarında olduğu gibi, çocuk sahibi olma dileklerini Tanrı’ya ‘Curtta Cangız Terek’ (Yurttan Yalnız Ağaç) ya da onun temsilcisi ‘Çoppa’ vasıtasıyla iletmektedirler. Bu ağaçlar, çocuksuz ailelerin dileklerini, yani Tanrı kutunu talep edişlerini Tanrı’ya iletmekte ve Tanrı da uygun gördüğü takdirde yerine getirmektedir” (Ergun 2012: 346).

“Van Kalesi’nin içerisinde “zatüllekber” diye bilinen bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın kökünden çıkan katranın yenilmesi üzerine, çocuğu olmayan kadınlar, hamile kalıp çocuk sahibi olmaktadır. Ağacın Hazreti Ali’ye bağlanması, kökünden çıkan katranın Zülfikârla ilişkilendirilmesi, ağacın mukaddesleştirilmesi olarak değerlendirilebilir” (Alptekin 2007: 35).

“Evliya türbelerinde ağaca bez bağlayarak veli adına dua edilip çocuk istenmesi, Şamanlık dönemlerinden kalan bir olgu olarak gözüktür. Şamanlık devrinden kalma soy ağaçları, ataların ve büyük Şamanların mezarları, İslamlaştırılmış ve ‘evliya türbeleri’ne dönüştürülmüştür” (Bayat 2007: 183).

Seyit Şeyh Muhammet El Tomani Türbesi ve Kutsal Ağaç

Seyit Şeyh Muhammet El Tomani’nin türbesi, Siirt’in Aydınlar ilçesinin İkişbağlar (Tom) köyünde yer

almaktadır. Türbede bulunan ve gövdesi kaplan görünümünde olan ağaç, hasta insanların şifa bulmak amacıyla kullandığı odaklardan biridir. Bu ağacın Şeyh Muhammet El Tomani’nin evliyalık işareti olduğu rivayet edilmektedir. Gövdesi türbe duvarına oldukça yakın bir mesafede bulunan bu ağaç üzerinden dökülen suyla kadının hamile kalacağına inanılır.

İslamiyet öncesi dönemlerde ağaçlar, “ata ruhlarının makamı” (Bayat 2007: 184) olarak görülmüştür. Bu düşünce, İslamiyet sonrasında yeni bir çehreye bürünmüş; ata ruhunun makamı, yerini “evliya ruhu” makamına terk etmiştir. Şeyh Muhammet El Tomani türbesinde bulunan ağacın adı geçen zata dair evliyalık işareti olarak algılanması, bu bağlamda değerlendirilebilir.

“Gebe kalmak ya da yeni doğmuş bebeğin korunması için bir ağaca dokunmak, bitkilerde cisimlenen belli bir gerçeklik ve yaşam kavramı gerektirir; bu kavram, kozmik ağaç ya da Hayat Ağacı mitlerinde de etkindir; her iki durumda da yaşam, bir bitki simgesi aracılığıyla kendini gösterir. Bunun anlamı, bitki, kendisinden farklı bir şeyi temsil ettiği ölçüde -yani kutsal ortaya koyduğu ve canlandırdığı sürece- bir hiyerofanidir” (Eliade 2009: 317). Bütün bunlar, Şeyh Muhammet El Tomani hazretlerinin türbesindeki ağacın sıradan bir ağaç olmadığı, onun Muhammed El Tomani’nin evliyalık işareti olarak kabul edildiği için kutsal sayıldığı inancı ile de örtüşmektedir. Çünkü Muhammet El Tomani’nin kutsallığı, bu ağaçta tezahür etmiştir. Muhtemelen geçmişte bu ağacın adı geçen ulu kişinin “evliyalık işareti”

olmasına dair bir mit vardı, ancak bu mit zamanla unutuldu. Netice itibarıyla burada ritüeli devam eden, ancak öyküsü unutilan bir kutsaldan söz etmek mümkündür.

Şeyhü'l Hazin Türbesi ve Kutsal Ağaç

Yörede, “Şeyhü'l Hazin” türbesindeki ağaç kutsal addedilir. Kısır olduğu düşünölen kadın, üzerindeki kıyafetler çıkarılmış olarak ağacın altında bekletilir. Ağaca küçük bir çocuk çıkarılır ve bu ağacın üzerinden dökölen suyun kısır kadının tenine değmesi sağlanır. Bu sayede kadının çocuk sahibi olacağına inanılır. Bu ritüelde bilhassa ağacın önemli bir rol üstlenmesi, suyun doğrudan değil de dolaylı yolla ağaç vasıtasıyla kadına dökölmesi, dikkate değer bir olaydır. Burada kutsal iki varlığın ağacın ve suyun gücünden istifade edilmeye çalışılmaktadır.

Ritüel öncesi kadın, kutsal olmayan dünyevi mekâna ait giysilerden kurtulur; böylece manevi yönden öteki âleme geçmeye hazır olan kadın, bedensel olarak da hazırlanmış olur. Giysi, bu geçişe bir engel teşkil etmektedir. Kutsal dairesi içinde kutsal olmayan nesnenin yeri yoktur. Giysinin çıkarılması ile ağaç ve su kutsallarının kadın bedeninde buluşması sağlanacak; hamile kalamayan kadın, bu buluşma neticesinden doğurganlık yetisi kazanacaktır.

Gerek Şeyhü'l Hazin gerekse Şeyh Muhammet El Tomani türbesinde çocuk sahibi olmak için su-ağaç-kadın üçlüsünün kutsal mekân addedilen türbe çatısı içinde ve bir arada olması gerekir. Su, mitolojik düzlemde her şeyi dölleyebilme özelliğine sahip-

tir. Doğanın her yıl kendini yenilemesinin temelinde su vardır. Su, bu potansiyeli ile ağaçları ve bitkileri yeniler, çoğaltır. Yeniden yeşeren ağaçlar da bu döngü sayesinde kutsallık kazanır. Çocuk dileyen kadının kutsal mekânda “ağaç” ve “su” ile buluşması ve onlar aracılığıyla dilek dilemesi, kutsal döngünün “su-ağaç-kadın” şeklinde tamamlanması arzusuyladır.

Ağaç etrafında gerçekleştirilen ritüel sayesinde hamile kalınabileceğine dair olan inanışa Anadolu dışındaki Türk topluluklarında da rastlanır: “Yakutlarda karaçam ağacı kutsaldır. Çocuğu olmayan Yakut kadını da ‘yuvalı’ kara çam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder” (İnan 2006: 64). Çocuk sahibi olmak için ağaca başvurulması, eski Türk destanlarında ağaçtan türeyen kahraman motifini de hatırlatmaktadır.

Ağaca dayalı ritüellerde bilhassa kadınların başrolü üstlenmesi, önemli bir husustur. Doğurma yetisinden yoksun olan kadın, üretkenlik sembolü olan ağaca benzemeye çalışır. Kısacası bu ritüellerle dolaylı olarak kadınlık ve doğurganlıkla ilintili cinsel gücün artırılması amaçlanmaktadır.

Siirt yöresindeki türbelerde yapılan ritüellerde ağaç, bilinçsiz de olsa, kozmik bir doğurganlık merkezi olarak algılanmaktadır. Herhangi bir ağaç; meyvesi, meyvede bulunan çekirdeği ya da ince bir dalıyla kendini yenileme ve yeni bir ağaç olma potansiyelini kendi üzerinde taşır. İnsanoğlu, bilhassa kısır kadın, üreme yetisinden yoksun kaldığında, ağaca has “çoğalma”, “yenilenme” ve “üreme” niteliklerinden yararlanmayı arzular;

ona temas eder ve ağacın özne olduğu mistik bir yolculuğa çıkar.

Mir Yusuf Ziyareti ve Kutsal Ağaç Altında Uyuma

Siirt'in merkeze bağlı Mir Yusuf köyünde Mir Yusuf adında bir evliyanın mezarı bulunmaktadır. Bu ziyarete felçli hastalar gider. Hasta kişi, ziyareti tavaf ettikten sonra orada bulunan büyük bir ağacın altında uyur. Ayrıca ağaca bez, çaput, ip vb. bağlar. Ağaç altında uyuyan kişi, derdini, tasesını orada bırakır; çünkü "kutsal ağaç" figürü, hastalığı izole edecek enerjiye sahiptir.

Şeyh Arap Ziyareti ve Kutsal Ağaç

"Kurtalan'a bağlı Gürgöze köyünde bulunan Şeyh Arap ziyaretinin en büyük simgesi, meyve vermeyen bir dut ağacıdır.3 Ağacın en az yüz elli yıllık olduğu sanılmaktadır. Ağacın meyve vermeyişinin nedeni şöyle açıklanır: Bu ağaç, yıllar önce köy halkını büyük bir felaketten kurtarmış; yani kendini feda etmiştir. Ağacın bir diğer özelliği ise ona bez-çaput bağlanmamasıdır" (K4).

Şeyh Tayyar Türbesi ve Kutsal Ağaç

"Rivayetlere göre, Mekke'de yapılan bir savaş sırasında Şeyh Tayyar'ın başı kesilmiştir. O zamanlar Siirt göl halindeymiş; sadece şu an Şeyh Tayyar türbesinin bulunduğu bölgede bir ağaç varmış. Başı kesik Şeyh Tayyar, Allah tarafından uçurular ve ağacın altına getirilir ve orada gömülür. Bu olay, salı günü vuku bulmuştur. Türbenin sadece salı günleri ziyaret edilmesi bu olayla ilişkilendirilir. Türbe ve ağaç, yöre halkı tarafından muhtelif dert ve tasalardan kurtulmak maks-

dıyla ziyaret edilmektedir" (K6). "Şeyh Tayyar türbesine giden kişi, sadece bir kez giydiği atleti, yıkamadan türbeye atar" (K10, K11).

Diğer Ziyaretler ve Kutsal Ağaçlar

Siirt'in Şirvan yolu üzerindeki Taşlı köyünde bulunan "Muhammed-i Ali" türbesinde bulunan ağaç da kutsal addedilen ağaçlardan biridir. Muhammed-i Ali'nin mezarının başında bulunan ağaca çaput bağlanarak dilekler dilenir. Ayrıca çocuğu olmayan kadın, ağacın üzerine ince dallar atar, bu eylemi, üç kez yapma hakkına sahiptir. Dallardan en az birinin ağaç üzerinde kalması, kadının çocuk sahibi olabileceğine yorumlanır. Burada dal parçaları, çocuğun; ağaç, kadının; dalın ağaç üzerinde asılı kalması ise hamileliliğin simgesel anlatımıdır.

Hamile kalmak isteyen kadın, Baykan'da bulunan "Pir Hasan" türbesi civarındaki bir ağacın yabani meyvelerini toplar, suda kaynatır ve içer. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın, "Şeyh Ali Gerisi" türbesinde bulunan ağaca bezden yaptığı beşikleri bağlar ve çocuk sahibi olmayı diler.

"Eruh'un Çetinkol köyünde bulunan "Bapira Sufi" (Sufi Dede) adlı ziyaretin taşlarla çevrili alanına girilmesi yasaktır. Türbenin bekçisi, ziyaretçilerden dileyenlere, türbe civarındaki ağaçlardan kesilmiş ince dallar verir. Bu dallar, ev ve işyerlerinde uğur amaçlı olarak asılır. Ayrıca türbede bulunan ağaçların kabuklarının ya da ince bir dalın taşınmasının akrep, yılan gibi zehirli hayvanlara karşı koruyucu olduğuna inanılır" (K7).

Ulu bir zata ait mezarlık alanından alınan ağaç dalı, bütünün yani

kutsalın parçasıdır. Bir parça dal, ağaçta olan tüm nitelikleri üzerinde taşır. Ağaç, evliya mezarı yakında olmakla zaten kutsallık kazanmıştır. Bu şu manaya gelir: Ağaç dalına sahip olan kişi de ağaca dolayısıyla evliyaya ulaşma imkânı elde edecek, evliya ise manevi gücü sayesinde kul ile Allah arasında aracı olacak ve dilekler gerçekleşecektir.

“Pervari” ilçesinin Yukarıbalçılar köyünde “Ser Zer” adlı ulu bir zata ait olduğu söylenen ve “Dara Ser Zer” adı verilen ağaç, modern tıbbın tedavi edemediği rahatsızlıklarda kullanılır. Ziyarete ismini veren bu kişinin Abdurrahman bin Avf olduğuna inanılır. İnanışa göre Abdurrahman bin Avf, bir savaş sırasında başını kaybetmiştir. Kesikbaş, uzun müddet savaştıktan sonra bu ağacın altında şehit olmuştur. Dara Ser Zer, günümüzde hastaların uğrak yeridir. Hasta kişiler, ağacın olduğu bölgeye giderek kurban keser ve dua ederler. Sonra ağacın etrafında döner, ağacın kurumuş dallarından kopararak ceplerine koyarlar. Ziyaretçilerin ağaca sırtlarını dönmeden ayrılmaları gerekir” (K5, K8).

“Siirt’e bağlı Çatlı köyündeki Şeyh Saad türbesinde bulunan ve şeyhin kendi eliyle diktiğine inanılan dut ağacından alınan bir parça dalın yılan ve akrep sokmalarına karşı koruyucu olduğuna inanılır” (Eryeşil 2001: 60). “Eruh’un Erenkaya köyündeki “Şeyh Veli” türbesine dinî bayramlarda giden kadınlar ve erkekler, türbe yakınında bulunan ağaçlarda kurdukları salıncaklarda sallanır ve bu sayede günahlardan arınacaklarına inanırlar” (K2).

Eruh’un Bağgöze köyündeki “Şeyh Kal” türbesinin içinde kocaman bir bittim ağacı bulunmaktadır. Rivayetlere göre bir zamanlar bu türbenin üstü kapatılmaya çalışılmış, ancak türbe buna izin vermemiştir. Bir süre sonra da türbe içinde bir bittim ağacı ortaya çıkmış ve bu ağaç, türbenin tümünü kaplayacak şekilde büyümüştür.

“Baykan ilçesinin Obalı köyüne bağlı Gayına mezarında ‘kutsal orman’ bulunur. Yöre halkı, bu ormanlık alanda ulu zatların yattığına inanır ve bu yüzden soğuk kış günlerinde odunsuz dahi kalsa bu ormandan tek bir dal dahi kesmez (K9). “İyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar; ata ruhları veya kutlu hayvanların ruhlarının dolaştığı ormanlar olarak bilinirler. Bu tür yerler, dikkatli olmayı gerektirmektedir. Ruhları kızdırmamak ve hayır dualarını almak için sessiz, saygılı olunmalıdır. Adak ve saçı saçmak gerekmektedir” (Ergun 2010: 114). Baykan’ın kuzeyinde halkın ‘Heze’ dediği bir tepe üzerinde duran ‘tek ağaç’ da kutsal sayılır. Ağaca bilhassa çocuk sahibi olmak amacıyla çaput bağlanır” (K9).4 “Çocuklukla tek başına olan kutsal ağaç, doğrudan Tanrı’nın tekliğini sembolize etmektedir. Yalnız ağaca yönelik yapılan işlemler, ona tapınma olarak değil, Tanrı’nın kutunun kaynağı olan ağaç vasıtasıyla Tanrı’ya yakarma, ondan yardım dileme olarak değerlendirilmeli; kutsal ağacın ‘tanrı’ değil, ‘tanrısal bir nesne olduğu’ unutulmamalıdır” (Ergun 2012: 442).

“Kutsal ağaçlara çocuklar; aydaş, kırk basması, öksürük, aşırı zayıflık, fitık, çıban çıkması, siğil ve huysuzluk ya da çok ağlama gibi nedenlere götü-

rülür” (Ergun 2012: 358). “Şeyh Gırdı” türbesindeki ağaç altında uyuma ritüeli, çocuklar için yapılan bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Yayabağlar beldesindeki “Şeyh Gırdı” mezarlığının başındaki ağacın altına sürekli ağlayan bebekler götürülür ve ağacın altında uyutulmaya çalışılır. Çocuğun ağacın altında uyuması, bir daha ağlamayacağını işaret eder.

Evliya mezarlarında bulunan ağaçların, evliyalarda bulunan manevi gücü üzerinde taşıdıklarına inanılır. Halk İslamlığı çerçevesinden bakıldığında, şeyh, evliya gibi bazı ulu zatların manevi güçlerinin var olduğu inancı, kabul görmektedir. Allah’a yakınlıkları ve ermişlikleriyle sıradan insanlardan ayrılan evliyalar, insanlığın dert ve tasalarında başvuru kaynağı olmuş; evliya mezarlarında bulunan tek ağaçlar da bu kutsallık dairesi içine dâhil olmuştur. Tabiat kültürünün birbirleriyle uyumluluğu dikkate alındığında mitolojik devirlerden bu yana Türk kültüründe kült kabul edilen ağacın İslamî kisveye bürünmesi hiç de zor olmamıştır.

Sonuç

Mitolojik bir simge olan ve genel olarak Türk halk kültüründe muhtelif inanış ve ritüellerde tezahür eden ağaç kültü, Siirt halk kültürünün yapı taşlarından birini oluşturur. Hususi olarak türbeler, ağaca dair kutsal imgenin dışı vurulduğu alanlar olarak ortaya çıkar. Yöredeki türbe ağaçları, kadının doğurma yetisini elde etme arzusu başta olmak üzere, her türlü hastalık ve sıkıntıdan kurtulmak maksadıyla ziyaret edilir ve oldukça sıra dışı

olaylara ev sahipliği yapar. Daha çok kadınların etkinliğine sahne olan bu ritüellerde kadın edilgen, ağaç ise etkin bir varlıktır.

Siirt yöresinde bilhassa türbeler etrafında oluşan inanış ve uygulamalar, toplumsal yaşam üzerinde önemli etkiye sahiptir. Türbeler, olağanüstü isteklerin talep edildiği sıra dışı uygulamaların yapıldığı alanlardır. Ağaç, çoğu kez, bu mukaddes alan içinde yer aldığından kutsal kabul edilir ve evliya ile özdeşleştirilir. Evliyanın hikmeti ne ise ağaçtan da aynı hikmet beklenir. Ağaca dair muhtelif mitler ve ritüeller, Siirt halk kültüründe canlılığını muhafaza etmekte ve sosyal yaşamın dinamiklerinden birini teşkil etmektedir.

NOTLAR

- 1 “Son zamanlarda yapılan araştırmalar, ağaçlara sarılmanın insan sağlığına iyi geldiğini kanıtlamıştır. ‘Bilim Tarafından Kör Olanlar’ adlı kitabın yazarı Mathew Silverstone, insanların ağaçlara dokunmaları gerektiğini belirtir. Bunun nedeni, fizikçilerin de kabul ettiği, ağaçların yaydığı titreşimlerdir. Bunlar, baş ağrısı, depresyon, dikkat eksikliği gibi sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır” (<http://haber.tr.msn.com/ntv/haber.aspx?cp-documentid=251710490>. Erişim Tarihi: 27.11.2012).
- 2 İnsanlarla bitkiler arasındaki dayanışmaya dayanan bir tören de “ağaçların evliliği”dir. Bu gelenek Hindistan’da yaygındır. Ve bazı çingene topluluklarda da karşımıza çıkar. Kadınların, evlilikten birkaç yıl sonra hâlâ çocukları olmamışsa, ağaçların evliliği gerçekleştirilir. Böyle bir durumda, uygun gün ve saatte, eşler, bir gölün kıyısına iner ve fidan dikerler; kadın, incir ağacı fidanı, koca hintkirazı ağacı diker. Ağaçlar tam bir tören havasında dikilir ve önceden banyo yapılır vb. Kadın, *vepu*’nun ya da dişil ağacın sapını, *arasa*’nın ya da eril ağacının gövdesine bağlar, gölün suyuyla bunları sular; sonra kocasıyla *pradaksina* (ritüel yürüyüş) yapar. Bunu 3, 27, ya da 108 kere tekrarlar. Eğer ağaçlardan biri kurursa bu kötüye işaretir.

- Tüm bu önlemler bunu engellemek içindir; bu nedenle ağaçların etrafı çevrilir vb. Bu evliliğin, kadının döllenmesinde büyük bir rol oynayacağı düşünülür (Eliade 2009: 304).
- 3 Amasya ilinin Gümüşhacı-Gümüş kazasında bulunan ve ‘Uyuşuk Türbe’ adı verilen yatacın başında meyvesiz ağaçlar vardır. Halk, hiçbir surette ağaçlardan dal ve odun götürmemektedir. Bütün Türklük coğrafyasında olduğu gibi, burada da kutsal ağaca hiçbir zarar verilmemekte, Tanrı kutunun bölgeyi terk etmemesi için hassas davranılmaktadır (Ergun 2012: 419).
- 4 “Heze adlı tepede yer alan ağacın altında tıpkı ağaç gibi kutsal sayılan ve her türlü dileğin gerçekleşmesi maksadıyla içilen ‘beyaz su’ (ava sipe) adı verilen bir kaynak bulunur. Su, şu an akmamasına, ağaç da kurumasına rağmen halk arasında her ikisinin de kutsallığı devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Alptekin, Berat. “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2007, Cilt: 10, Yıl: 19, Sayı: 76, Sayfa: 33-39.
- Bayat Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2007.
- Beydili Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2005.
- Bonnefoy, Yves. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. Çev. Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1981.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- Ergun, Pervin. “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2010, Cilt: 11, Yıl: 22, Sayı: 87, Sayfa: 33-39.
- Eryeşil, Tacettin. *Siirt Eviyalı ve Menkubeleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, Danışman: Hayrettin Rayman, Afyon, 2001.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. 3. Basım, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Metis Yayın-

- ları, 2012.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Kirişcioğlu, Fatih. “Yakutların Menşei Üzerine Bir Destan Metni”, *Millî Folklor Dergisi*, 1992, Cilt: 2, Sayı: 15, Sayfa: 16-18.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I. Cilt, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2003.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*. Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Seyidoğlu, Bilge. *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Örnek, Sedat Veyis. *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1979.
- Öger, Adem. “Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri”, *Turkish Studies-İnternational periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2012, Volume 7/1 Winter p.1679-1694.
- <http://haber.tr.msn.com/ntv/haber.aspx?cp-documentid=251710490>. Erişim Tarihi: 27.11.2012.

Kaynak Kişiler

- K1: Ziri Çelik, 1963 doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, Hakkâri. 03. 04. 2012.
- K2: Sevda Basut, 1991 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Eruh-Erenkaya köyü. 10.10.2012.
- K3: Cihan Gümüşçü, 1994 doğumlu, üniversite öğrencisi, Diyarbakır. 10. 10. 2012.
- K4: Veysi Karataş, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, Siirt/Kurtalan. 12. 02. 2012.
- K5: Rasim Aydın, 1991 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Pervari-Palamut köyü. 03. 02. 2012.
- K6: Felek Korkmaz, 1968 doğumlu, okuryazar değil, Siirt/Eruh. 03. 05. 2012.
- K7: Suna Sayın, 1941 doğumlu, ilkokulu mezunu, Siirt/Eruh. 03. 06. 2012.
- K8: Reşit Uğur, 1921 doğumlu, okuryazar değil, Siirt/Pervari. 10. 02. 2011.
- K9: Uğur Aydın, 1991 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Baykan-Obalı Köyü. 17. 03. 2013.
- K10: Esra Ömür, 1970 doğumlu, öğretim görevlisi, Siirt-Merkez. 15. 03. 2013.
- K11: Nilgün Onursal, 1962 doğumlu, öğretim görevlisi, Diyarbakır. 15. 03. 2013.

FOTOĞRAFLAR

Seyit Şeyh Muhammet Tomani Türbesi ve Ağacı

Dara Ser Zer (Abdurrahman bin Avf'ın Makamı)

Şeyh Kal Türbesi ve Ağacı

Çocuk temennisiyle ağaçta yapılan ve içine taş konulan beşik

Muhammed-i Ali Ziyareti'ndeki Dilek Ağacı